

ЯЦИШИН Михайло Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНОГО В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ: СПІВВІДНОШЕННЯ ТА РОЗБІЖНОСТІ

Актуальність теми дослідження визначається кількома чинниками: а) реформуванням системи виконання кримінальних покарань; б) необхідністю приведення кримінально-виконавчого законодавства України у відповідність з європейськими і світовими стандартами, згідно із зобов'язаннями, взятими нею при вступі до Ради Європи, а також членством в ООН і ратифікацією низки міжнародних угод з прав людини і правил поводження з в'язнями; в) об'єктивним відображенням існуючих проблем кримінально-виконавчої політики держави та стану справ в установах і органах виконання покарань, зокрема, в частині виконання статті 107 КВК України "Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі" та інших законодавчих і нормативно-правових актів з цих питань; г) необхідністю залучення кращого вітчизняного і зарубіжного досвіду з правового становища засуджених, режиму та умов їх праці, виховної роботи, навчання, медичного обслуговування тощо.

У науковій літературі правовий статус засудженого почав розроблятися досить активно з прийняттям нової Конституції України (1996), яка статтею 63 закріпила права засудженого [3, с. 31], та КВК України (2003), який на виконання конституційних вимог встановив систему соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засудженого [5, с. 48-55]. До найбільш вдалих спроб розглянути суть та зміст норм КВК України та інших законодавчих актів з прав засудженого, слід, на нашу думку, віднести науково-практичний коментар КВК України під авторством А.Х.

Степанюка та І.С. Яковець [4], монографію В.Т. Малярєнка “Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів” [7], тритомне наукове видання А.П. Закалюка “Курс сучасної української кримінології” [1], а також монографічні видання О.М. Литвака [6] та О.Г. Колба [2].

Сучасні наукові підходи й досягнення, шляхи практичного реформування кримінально-виконавчої системи України, її проблеми та завдання визначили і *мету нашого дослідження* – за допомогою порівняльного методу виявити і охарактеризувати співвідношення норм права, що обстоюють права засудженого у вітчизняній і міжнародній, зокрема європейській практиці, та визначити перспективу цього інтеграційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи дану тему, більшість сучасних дослідників відштовхуються від концептуального положення про те, що історичним призначенням держави є всебічне забезпечення прав і свобод людини, захист її життя і здоров’я, честі, гідності й недоторканості як найвищих соціальних цінностей і найважливішого об’єкта конституційно-правового регулювання [6, с. 3]. При цьому під конституційними правами і свободами людини і громадянина прийнято розуміти гарантовану Конституцією та державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх потреб та інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній) та інших сферах суспільного життя [3, с. 115]. Звідси випливає одна з найважливіших функцій держави – правоохоронна функція. Вона багатогранна і досліджується багатьма суспільними та практично усіма юридичними науками.

Розглянемо дане питання більш наближено до предмета нашого дослідження, оскільки йдеться про особливу категорію громадян – засуджених осіб, стосовно яких судом винесено обвинувальний вирок і яким призначено покарання. Визначаючи мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства, КВК України уже в першій статті акцентує увагу

на визначенні правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів з метою захисту особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [5, с. 3-4].

Як свідчить порівняльно-правовий аналіз, в ідейно-теоретичному відношенні такий засіб досягнення мети регулювання процесу виконання-відбування покарань, як безумовне дотримання прав засуджених і запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, відображає намір українського законодавства привести цей процес у відповідність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими, забезпечити неухильне дотримання прав і основних свобод людини, визначених у Загальній декларації прав людини, прийнятій та проголошеній резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [8, с. 4-8], Конвенції про захист прав і основних свобод людини [8, с. с. 25-43], до якої Україна приєдналася у 1977 р., Європейської конвенції запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [8, с. 62-77].

У статті 7. Основи правового статусу засуджених КВК України чітко регламентує цей статус наступним чином:

1. Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку.

2. Засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України та цим Кодексом і встановлених вироком суду.

3. Правовий статус засуджених іноземців і осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4. Правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи із порядку і умов виконання та відбування конкретного виду покарання [5, с. 5].

Коментуючи цю статтю, проф. Степанюк А.Х. цілком слушно зауважує, що в найбільш загальному вигляді правове положення (правовий статус) засуджених у науці кримінально-виконавчого права зазвичай визначають як засновану на загальному статусі громадян України і закріплену в нормативно-правових актах різних галузей права сукупність їх прав, законних інтересів і обов'язків. При цьому вказується, що зміст правового статусу, як окремі елементи, складають: 1) суб'єктивні права; 2) законні інтереси; 3) обов'язки засуджених [4, с. 34].

Дійсно, відмітною рисою правового статусу засуджених є те, що він базується на загальному правовому статусі громадянина України, оскільки засудження особи до кримінального покарання не тягне за собою позбавлення громадянства України та відповідно загального правового статусу громадян нашої країни. У ст. 25 Конституції України чітко і однозначно вказується, що громадянин не може бути позбавлений громадянства та права змінити його. Більше того, факт притягнення особи як обвинуваченої у кримінальній справі або винесення щодо неї обвинувального вироку суду, що набрав чинності і підлягає виконанню, за ст. 18 Закону України "Про громадянство України" (2001 р.) є підставою для заборони виходу з громадянства України.

Принципово важливим є положення, що міститься у ч.2 ст.7, про те, що держава бачить у засудженому перш за все людину, наділену правами та обов'язками. Це означає, що засуджений, в тому числі й до позбавлення волі, не виключається з числа членів суспільства, не позбавляється всіх основних прав і обов'язків. Він продовжує залишатися правоздатним та дієздатним громадянином, суб'єктом прав і обов'язків, гарантованих Конституцією України та іншими законами, що визначають правовий статус громадян України.

У порівняльному плані знову ж таки спостерігаємо повне, а подекуди й дослівне співвідношення концептуальних визначень статті 7 КВК України і статей 25, 63, 64 Конституції України та статей 1, 3, 5, 6, 7, 8, 15, 22 і деяких інших Загальної декларації прав людини, статей 2, 3, 5, 7 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, а також змістом більшості статей Європейської конвенції запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими.

З огляду на предмет дослідження важливо проаналізувати й ситуацію, яка складається з правами засуджених в реалізаційній практиці з виконання кримінальних покарань та у процесі їх ресоціалізації. Як показує вивчення даного питання, існує поки що великий розрив між концептуальним окресленням цілей і завдань держави у сфері забезпечення прав людини і громадянина і які, як показано вище, у законодавчому аспекті, в основному співвідносяться з міжнародними стандартами, та їх дотриманням (радше – недотриманням) органами й установами Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, іншими органами виконавчої влади, включаючи центральні й місцеві.

На основі аналізу статистичних даних, повідомлень правозахисних організацій, перевірок та зауважень Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Головного контрольного ревізійного управління, Тендерної палати, Урядової міжвідомчої комісії та інших міжнародних і державних контролюючих структур можна зробити висновок, що в діяльності ДКВС України з дотримання прав засуджених мають місце істотні недоліки. Основні з них тезисно викладені в преамбулі Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої указом Президента України №401/2008 від 25 квітня 2008 р., а саме:

– наявні в Україні органи й установи виконання покарань та СІЗО не відповідають сучасним вимогам та міжнародним стандартам забезпечення

прав і свобод людини і громадянина та не повною мірою виконують покладені на них завдання;

- приміщення, в яких тримають засуджених, - казарменного типу, в кожному з них перебуває по кілька десятків людей. Більшість будівель і споруд системи виконання покарань побудовано та введено в експлуатацію понад 50 років тому і потребує негайної реконструкції або капітального ремонту. Немає можливості залучати до праці всіх засуджених, а необхідне обладнання у професійно-технічних навчальних закладах при УВП, на підприємствах зазначених установ або відсутнє, або застаріле;

- відсутність нових моделей УВП, які б відповідали європейським стандартам, веде до серйозних порушень прав засуджених жінок і неповнолітніх;

- сучасні підходи до організації виробничої діяльності в ринкових умовах обумовлюють необхідність зміни організаційно-правових форм і принципів діяльності підприємств УВП щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці (на виконання статті 107 КВК України в частині участі засуджених у трудовій діяльності), надання пріоритету їх професійно-технічному навчанню, формуванню та закріпленню у засуджених трудових навичок як невід'ємної складової процесу їх ресоціалізації;

- попри значну кількість засуджених із соматичними та психологічними захворюваннями, поширення серед них інфекційних захворювань, передусім туберкульозу та ВІЛ/СНІДу, залишаються проблеми із забезпеченням таких осіб адекватною медичною допомогою;

- не викорінено практику неналежного поводження персоналу кримінально-виконавчої служби з особами, взятими під варту, та які відбувають покарання в УВП, розслідування скарг на таке поводження є недостатньо ефективним;

- потребує вдосконалення робота кримінально-виконавчої інспекції, на обліку в якій нині перебуває майже половина всіх засуджених і роль якої зростатиме з розширенням видів покарань, не пов'язаних із позбавленням

волі. Таке вдосконалення має відбутися за зразками служб пробації, створених у багатьох європейських державах [9].

На думку правозахисників, брутальні порушення прав людини у виправних установах стали поширеним явищем. Засуджені фактично не мають можливості легально оскаржити незаконні дії адміністрації, прокуратура найчастіше є бездіяльною, парламентський контроль відсутній, а будь-які скарги засуджених викликають незаконні насильницькі дії з боку адміністрації. Брутальні порушення спонукали засуджених цілого ряду УВП звернутись до правозахисних організацій та центральних ЗМІ з приводу нелюдських умов тримання, катувань та жорстокого поводження, а також вдатися до акцій протесту у вигляді голодування та заподіяння собі каліцтва.

Численним порушенням прав людини сприяє недосконале кримінально-виконавче законодавство, яке потребує суттєвої переробки як на концептуальному рівні, так і в деталях. За чинним законодавством засуджений повністю знаходиться під нічим не обмеженою владою адміністрації, на дії якої він навіть не може поскаржитись. Внутрішні нормативні документи не проходять належної експертизи і часто суперечать чинному законодавству та міжнародним нормам і стандартам з прав людини. Одним з таких актів Державного департаменту України з питань виконання покарань є наказ №167 від 10 жовтня 2005 р., за яким у складі Департаменту діє спеціальний підрозділ із боротьби з тероризмом, що використовується також для обшуків засуджених, а фактично – для залякування позбавлених волі [11, с. 249] не відповідає європейським стандартам підготовка фахівців для пенітенціарної системи.

Висновки. Завдяки порівняльно-правовому аналізу вдалося виявити співвідношення та розбіжності правового статусу засудженого в Україні з міжнародними нормами і стандартами з прав людини і встановити, що на сучасному етапі становлення і розвитку кримінально-виконавчої політики все більше виокремлюються проблемні питання, пов'язані з правами людини.

Література

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. / А.П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн.1: теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
2. Колб О.Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: Монографія / О.Г. Колб. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2007. – 513 с.
3. Конституція України. Текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / Огляди і коментарі В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка. – К.: Наукова думка, 2006. – 211 с.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання друге, доповнене і перероблене / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець. За заг. ред. Степанюка А.Х. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2008. – 560 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 лют. 2008 р. / Відповідає офіц. текстові. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 88 с. – (Кодекси України).
6. Литвак О.М. Держава і злочинність: Монографія. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
7. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія / В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
8. Міжнародно-правові акти // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / Укладачі В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 4-203.
9. Про Концепцію реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [електронний ресурс]: указ Президента України від 25 квіт. 2008 р. № 401/2008. – Офіц. Інтернет-представництво Президента України. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7811.html>.
10. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія / М.М. Яцишин. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 448 с.

Анотації

Яцишин Михайло Михайлович. Правовой статус засудженого в Україні у контексті міжнародних норм і стандартів з прав людини: співвідношення та розбіжності.

На основі порівняльно-правової методології виявлено співвідношення та розбіжності правового статусу засуджених в Україні з міжнародними нормами і стандартами з прав людини. Встановлено, що на сучасному етапі державної політики з виконання покарань все більше виокремлюються проблемні питання, пов'язані з правами людини.

Ключові слова: права людини, засуджений, пенітенціарна система, законодавство, міжнародні стандарти, правова інтеграція.

Яцишин Михаил Михайлович. Правовой статус осужденных в Украине в контексте международных норм и стандартов по правам человека: соотносительности и расхождения.

Средствами сравнительно-правовой методологии выявлено соотносительность и расхождения правового статуса осужденных в Украине с международными нормами и стандартами по правам человека. Установлено, что на современном этапе государственной политики все более выделяются проблемные вопросы относительно прав человека.

Ключевые слова: права человека, осужденный, пенитенциарная система, законодательство, международные стандарты, правовая интеграция.

Yatsyshyn Mikhaïlo. The legal status of the convicted person in Ukraine in the context of international norms and standards on human rights: correlation and differences.

Based on comparative legal methodology the ratio of differences of legal status of prisoners in Ukraine towards international norms and standards on human rights are found. It is established that at the present stage of state policy of punishment implementation much more issues related to human rights are distinguished.

Key words: human rights, condemned, penitentiary system, legislation, international standards, legal integration.